

GRUNDTVIGS MAGELØSE OPDAGELSE

Et bidrag til dens tilblivelseshistorie.

Af pastor Kaj Baagø.

Den »mageløse opdagelse« har ofte været genstand for undersøgelser i Grundtvig-forskningen. Som regel har man imidlertid holdt sig til de »indre« forudsætninger, f. ex. hans historiesyn eller hans filosofi (brugen af modsigelsens grundsætning)¹⁾, og man har derved fået det indtryk, at »opdagelsen« udelukkende var en frugt af Grundtvigs egne studier og spekulationer. Spørgsmålet er imidlertid, om der ikke også har været visse *samtidige* kirkepolitiske og teologiske tanker, som kan have hjulpet Grundtvig til sin nye erkendelse. Denne artikel har til formål at undersøge dette, idet vi her udelukkende holder os til »opdagelsen«, som Grundtvig gjorde den i 1825, og ser bort fra dens senere udformning i den kirkelige anskuelse.

Den »mageløse opdagelse« i 1825 er en kompliceret affære. Egentlig må den siges at være en sammensmeltning af flere ideer til en totalanskuelse, og hvis man opløser den, når man til i alt fald følgende fire komponenter: 1) at rationalisterne skal bekæmpes med kirkens bekendelse, ikke med bibelen, 2) at bibelen kun kan forstås og forklares af troende ved Helligånden, dvs. i menigheden, 3) at der er een kirke, Kristi kirke, Kristi legeme, som har været, er og altid vil blive til verdens ende, og hvis kendetegn er sakramenterne²⁾, og 4) at denne kirkes oprindelige tro er udtrykt i den apostolske trosbekendelse. I det følgende skal det altså undersøges, om der i 1825 var kirkepolitiske og teologiske tanker fremme, som kan have hjulpet ham til klarhed på disse fire punkter.

¹⁾ Cf. her *H. Høirups* disputats: »Grundtvigs Syn på Tro og Erkendelse«, K. 1949, og *H. Michelsen*: Grundtvigs Historiesyn, K. 1954. Endvidere må henvises til *H. Begtrup*s grundlæggende undersøgelse: »N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn«, K. 1901, og *J. Oskar Andersen*: »Om Kirkens Gienmæle«, Dansk Kirkeliv 1825.

²⁾ Døbens sakramente kom efterhånden til at indtage en særlig plads i Grundtvigs teologi, men i 1825 betones dåb og nadver lige stærkt.

1. *De unge teologer og symbolerne.*

Symbolforpligtelsen og edsaflæggelsen navnlig på den Augsburske Bekendelse ved ordinationen havde naturligvis altid været et vanskeligt punkt for rationalisterne. Bispernes hyrdebrev ved reformationsjubilæet i 1817 forsøgte at komme om ved vanskeligheden ved at fastslå, at bekendelsesskrifterne kun skulle tolkes efter deres ånd, ikke efter deres bogstav, men nogen ro spørgsmålet blev der dog ikke. Tværtimod. Allerede samme år rejste sekretær i kommercekollegiet, *F. C. Tryde* i sit mærkelige og først for nylig fremdragne skrift »Kom Jesum Christum ihu . . .« kravet om, at symbolforpligtelsen enten afskaffedes »eller at, naar den er aflagt, den beedigede Lære da og vorder uforfalsket forkyndt«³⁾. Uroen fortsatte gennem den berømte *dr. Dampes* private forelæsninger i foråret 1820. I en sal over en dansebod holdt han en række taler for »duller« (som prof. Jens Møller skriver) om enhver protestants ret til at kritisere den augsburske trosbekendelse, og han drog forsåvidt heri kun konsekvensen af hyrdebrevet⁴⁾. Imidlertid skred kancelliet ind — af politiske grunde — og kort efter anklagedes han for oprørsplaner og dømtes til døden; dog blev han benådet med livsvarigt fængsel på Christiansø. Affæren viste imidlertid, at den frihed, hyrdebrevet talte om, alligevel ikke eksisterede, og året efter kom der et bekymret spørgsmål fra den senere biskop *Tage Müller* i *Nyt Theologisk Bibliothek* til *Jens Møller* ang. symbolforpligtelsen. Møller forklarede ham, at hyrdebrevet indeholdt en om ikke fuld-authentisk, så dog halvofficiel erklæring ang. denne forpligtelses grænser, hvilket dog ikke beroligede ham⁵⁾. Dertil kom, at striden i Tyskland omkring *Claus Harms* også i høj Grad inddrog spørgsmålet om symbolerne, og at den berømte kielske jurist *Nic. Falck* i den anledning afgav et votum, som betegnede symbolerne som menighedens betryggelsesmiddel mod falske lærere⁶⁾. Mere og mere kom således symbolerne i søgelyset. Vinteren 1824/25 brød det løs. Det var ikke Grundtvigs skyld; han havde endnu ikke fået øje for bekendelsens betydning. Det skyldtes derimod en række unge teologer, fremfor alt *Jørgen Thisted*, *J. A. L. Holm* og *A. G. Rudelbach*.

³⁾ *F. C. Tryde*: a. s., K. 1817, p. 90.

⁴⁾ *Dampe*: Underretning til Publikum, K. 1820. Møller til P. O. Brøndsted ^{22/4} — 20, N. k. S. 1545, Fol.

⁵⁾ *Nyt Theologisk Bibliothek*, I, 1821, 337 ff. — Cf. breve fra Müller Add. 3000, 4'.

⁶⁾ *A. G. Rudelbach*: Den rette uforandrede Augsburske Troesbekjendelse, K. 1825, fortalen.

I Grundtvig-litteraturen får Grundtvig ofte æren for at have begyndt kirkekampen. Det er absolut forkert. Da han udgav »Kirkens Gienmæle« var opgøret med rationalisterne allerede i fuld gang, og man havde længe bekæmpet dem med symbolerne. Dette, at man anvendte bekendelsesskrifterne mod rationalisterne, er således ikke en frugt af den »mageløse opdagelse«; det er snarere omvendt. »Kirkens Gienmæle« er kun et led af denne kamp.

Egentlig må kirkekampen siges at være begyndt Torsdag d. 2. dec. 1824 om eftermiddagen i Regensens auditorium, hvor professor *Claus Fr. Hornemann* forelæste over Galaterbrevet. Ved denne lejlighed var det, at præsten *Jørgen Thisted* højlydt betegnede en af Hornemanns bøger for »taabelig«⁷⁾. Thisted havde i nogle år været en stærkt søgt prædikant af den pietistiske type, men stod fra sommeren 1824 uden embede. Stærkt påvirket af Claus Harms var det åbenbart hans ønske at spille en lignende rolle i København som Harms i Tyskland. I alt fald åbnede han en række voldsomme angreb på professorerne Hornemann og Müller kort efter omtalte episode, hvori han drog bekendelsesskrifterne og symbolforpligtelsen frem i søgelyset.

De første angreb kom i »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn«. Thistedes digtsamling »Kors og Psalter« havde i Dansk Litteratur Tidende fået en overlegen behandling og navnlig var deres forsoningslære blevet kritiseret⁸⁾. Anmeldelsen (skrevet af den senere biskop *Fogtmann* i Aalborg), var anonym, og Thisted benyttede derfor lejligheden til at angribe redaktøren, *P. E. Müller* og hans kollega på det voldsomste, idet han truede dem med loven, fordi de overtrådte symbolforpligtelsen⁹⁾:

»... men da secundus theologus ved Københavns Universitet (Müller) har værdiget Deres (Fogtmanns) ganske antikritelige Ytringer Optagelse i den Tidende, som er stempet med hans Navn ... da fremdeles summus theologus ved samme Højskole (Hornemann), hvis Maade at fortolke de hellige Bøger paa er, mere end famøs nok, vorder mere og mere højmærlet, erklærer jeg hermed, at ville drive Sagen til den højeste Grad af Alvorlighed, ja, om det skal gjælde, at ville bringe Den for Landsfaderens Trone, for *Hans* Trone, der er Kirkens højeste synlige Beskjærmer i sine Lande, og tilforladeligen vil, at det skal være christelige Lærere uformeent, i Skrift og i Tale at bekjende den Gud og Herre, Hvis Navn de, saavel ved hjertelig Overbeviisning, som ved Landslov, Kirkelov og Embedseed, tilholdes at bekjende for hele Verdens«.

⁷⁾ »Pastor Thisted i Regentskirken, eller Oplysninger angaaende det ved en Forelæsning i Regensens Auditorum Forefaldne med Anhang og Bilag«, K. 1825. Skriftet var udgivet af »Hornemanns Tilhørere«.

⁸⁾ Dansk Litteratur-Tidende, 1824, p. 753 ff.

⁹⁾ Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, ^{18/12}, 1824/ No. 101 og ^{15/1}, 1825/ No. 5 — Cand. Theol. *C. H. Visby*, Lindbergs senere modstander, blandede sig også i striden (Telegrafens, 1825/ No. 26) med et angreb på Thisted.

Kort efter fulgte et vældigt kampskrift mod Hornemann. Anledningen var her det forsvar for professoren, som en række studenter (den anonyme forfatter var den senere stiftsprovst *Hald* i Aalborg) udgav med en redegørelse for episoden i Regensauditoriet. Bogen udkom dog aldrig, men blev standset af censor, der indsendte den til cancelliet, og endnu kendes den ikke i sin fuldstændighed¹⁰⁾. Dog er det muligt på grundlag af cancelliets papirer og Hornemanns modskrift (som kun kom i fem eksemplarer) at fastslå indholdet, og det ses her, at Thistedes hovedargument var, at Hornemann var forpligtet til at fortolke skriften på grundlag af symbolerne og navnlig den apostoliske trosbekendelse.

Thisted »fordrer altsaa aabenbart«, skriver Hornemann, »at jeg, som det i min Kongelige Bestalling, udfærdiget den 18. Dec. 1776, med *udtrykkelige Ord* er bleven paalagt at lære over Bibelen, skal fortolke denne, ikke efter gyldige Fortolkningsgrundsætninger; men efter f. Ex. det Symbol. Apostl., som for 300 Aar siden blev optaget i Catech. Lutheri, og er af uvis Oprindelse«¹¹⁾.

Det er værd at notere sig, at det krav, som Grundtvig i september rejste overfor H. N. Clausen, således allerede først på året 1825 blev stillet til en af de andre professorer: at anvende symbolerne, og særlig apostolicum som fortolkningsregel. Ganske vist med en anden begrundelse, nemlig symbolforpligtelsen; Grundtvigs kirkelige syn ejede Thisted ikke. Ikke desto mindre er det bemærkelsesværdigt.

Det bliver ikke mindre interessant ved den omstændighed, at *J. A. L. Holm* og *A. G. Rudelbach* — de folk, som Grundtvig særlig omgikkes foråret 1825 — synes at have om ikke stået bag ved, så dog i stærk forbindelse med Thisted. *Holm* var kammerat med Thisted og var til stede sammen med ham hin dag i regensauditoriet¹²⁾. Da det første nummer af Grundtvigs og Rudelbachs »Theologiske Maanedsskrift« udkom i marts 1825 var Holms bidrag også typisk nok et skarpt angreb på Hornemann, og det sluttede med at fremhæve »Troesbekjendelserne« som »Betryggelsesmidler og Bevarelsesmidler

¹⁰⁾ Se note 7. — Pastor *C. Weltzer* har meddelt mig, at han har fundet skriftet og agter at udgive det. Cancelliet behandlede sagen meget omhyggeligt, og var bl. a. angst for, at symbolspørgsmålet skulle komme ud i folket. Danske Kancellis 2. Dep. Brevsag 897 b/1825. Cf. også *C. F. Hornemann*: »Giendrivelse af Pastor Thistedes Beskyldninger i sit til Cencur indgivne og ved Cencuren fra Trykning forhindrede Haansskrivt: »Dr. Hornemanns Vrang-Lære««, som blev tilstillet kongen, cancelliet, universitetsdirektionen, politidirektøren og censor. Kongens eksemplar findes på KB.

¹¹⁾ a. s. 12. Cf. 11 og 14.

¹²⁾ Danske Kancellis 2. Dep. Brevs. 897 b/1825, Lassens betænkning.

mod vrage, falske og uchristelige Lærdomme«, samt at rejse kravet om overholdelse af symbolforpligtelsen også for professorer!¹³⁾. — Rudelbach var Holms nære ven; de var blevet knyttet tæt sammen på deres udenlandsrejse, så ad den vej havde han forbindelse med Thisted. Men iøvrigt viser Rudelbachs efterladte breve, at der også har været direkte kontakt¹⁴⁾. Det er derfor heller næppe nogen tilfældighed, at Thistedes fremhævelse af bekendelsesskrifterne faldt sammen med en række forelæsninger, som Rudelbach — trods H. N. Clausens chikanerier¹⁵⁾ — fra 1. december 1824 til maj 1825 holdt på universitetet om de symbolske bøgers oprindelse, »fundament« og kritiske historie. Deres indhold kendes ikke, men at dømme efter senere udtalelser var emnet valgt med henblik på den kirkepolitiske situation¹⁶⁾. Først på året 1825 udsendte han en subscriptionsplan til sin senere oversættelse af Augustana, som også Mynster opfattede som et indlæg i kampen mod rationalismen¹⁷⁾.

Der kan næppe være tvivl om, at er gennem disse begivenheder og gennem sin forbindelse med Rudelbach og Holm, at Grundtvig har fået øjnene op for betydningen af symbolerne som kampvåben mod rationalisterne og som menighedens betryggelsesmiddel mod falske lærere. Hans efterladte manuskripter viser, hvor nøje han fulgte ikke blot Thistedes kamp, men også de unge teologers symbol-

¹³⁾ Theologisk Maanedsskrift I, 66. (Forkortes fremtidig: T. M.)

¹⁴⁾ Rudelbach til V. Rothe ⁹/₅ —24 (koncept) ang. Holm. — I brev af ³/₁₁ 1824 takker Jørgen Thisted for besøget hos Rudelbach og for den hjertelige modtagelse, han fik. Allerede inden da havde Rudelbach i et brev (koncept) til Inspektør Blumhardt i Basel ⁴/₆ 1824) omtalt Thisted som »einen sehr tüchtigen jungen Mann, ... der ... hier ohne Zweifel sehr viel guten Samen ausgestruet hat, manch schläfriger Gemüth erwäckt, manche kraurende Seele gestärckt«. — *Rudelbachs breve, Add. 1093. 4', KB.*

¹⁵⁾ Rudelbach, som ikke kunne forelæse ved det teologiske fakultet, da han havde en filosofisk doktorgrad, måtte i forelæsningerne kun give en historisk behandling af symbolerne. En avertissement i Adresseavisen fra Rudelbach gjorde Clausen bange for, at han ikke holdt sig hertil, og han satte en større aktion i gang for at få Rudelbach sat i rette. Cf. Bjørn Kornerup: »Fra H. N. Clausens yngre Aar«, Kirkehist. Saml. 6. R. 6. bd. p. 102 ff.

¹⁶⁾ Cf. fortalen til »Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse«, K. 1825, p. 1 f. Oversættelsen er udarbejdet »ikke uden Hensyn paa den danske Kirkes nærværende Tilstand« for at menigheden kan sammenligne kirkens bekendelse med præsternes forkyndelse!

¹⁷⁾ Mynster til Engelbreth ¹¹/₃ 1825. I forbindelse med en omtale af Thistedes angreb hedder det: »Rudelbach er ogsaa nu meget ivrig, De har maaskee seet hans Subscriptionsplan paa Oversættelsen af Apol. conf. Aug., hvori han synes gjerne at ville paabyrde os flere symbolske Bøger«. Kirk. Saml. 4. R. IV, 480.

interesse. I manuskriptet til »Om Oplysning« skrevet mellem januar og marts 1825 slutter han sig helt til Thisted¹⁸⁾, og i forarbejderne til »Om Krig og Fred i Christenheden« (omkr. april 25) nævner han nogle »yngre Boglærde«, som ønsker at håndhæve kirkelovene¹⁹⁾ og advarer rationalisterne mod disse »yngre Theologer, som ivre for den Augsburske Bekendelse, uden at være saa borgerlig phlegmatiske, historisk nølevurne og poetisk fritalende som jeg«²⁰⁾. Ja, han overvejer selv — som Thisted — at bruge loven, hvis de ikke lader være at genere almuen på Fyen og de unge theologer i København (Rudelbach og Lindberg)²¹⁾:

Fortsætter de dermed, så »siger jeg, hvor inderlig jeg end ønsker, det maatte bære, lad briste i Herrens Navn! Lad Høieste-Ret bedømme hvis Prædiken og theologiske Skrift der i Danmark skal kaldes forargelig: Modstandernes eller vores . . . de, der lære *efter* den Augsburske Konfession, eller de, der lære *imod* den«²²⁾.

2. Bibelen og kirken.

Denne trusel viser, at Grundtvig er begyndt at interessere sig for symbolerne som kampvåben, men heller ikke mere. Endnu stod han på sit bibelske stade og søgte stadig at løfte bibelen som skjold mod kirkens fjender. Og dog aner man gennem hans prædikener i foråret 1825, at han var på vej mod et nyt syn på skriften. Det er her vigtigt

¹⁸⁾ Grundtvig-arkivet, fasc. 110 b: »Om Oplysning«: Nu »da *Hornemanns Tilhørere* tør sige os i vore Øine at *den Oplysning*, deres Mester giver dem, er *grundet paa Skriften*, . . . nu gaaer det for vidt, til at Nogen, som kan føre Aandens Sværd, skulde længer sidde »stille« (læg 2). Sst. siger Grundtvig, at »deri havde *Thisted* aabenbar Ret, at Professor *Hornemanns* Udviklinger af christelig og bibelsk Tanke-Gang er *taabelige nok*, ja, jeg vil paa eget Ansvar, lægge til, de er *alt for taabelige*, til at man skulde nævne dem, naar ikke *Piecen* fra hans Tilhørere lærde os, at *selv hans Dogmatik og Exegese ei er taabelige nok* for theologiske Studenter i vore Dage«. — Cf. også T. M. I, 125.

¹⁹⁾ Fasc. 109, I, læg 4. Anledn. var den anonyme artikel i *Nyeste Skilderie*, 1825, no. 28. — M. h. t. dateringen af manuskripterne står jeg i gæld til den af Grundtvig-Selskabet nylig udgivne registrant over Grundtvig-arkivet.

²⁰⁾ Fasc. 109, IV, læg 11. Cf. *Begtrup*, a. s. 148.

²¹⁾ Rudelbach søgte forgæves at komme ind ved universitetet i København. Lindberg fik afslag på et rejselæg til udlandet, samtidig med at religionsundervisningen ved Metropolitanskolen blev ham nægtet foråret 1825. Begge dele har været stærkt medvirkende til, at kirkekampen kom, og at netop de to angreb professorerne med så voldsom kraft. *Hist. Maanedsskrift* 1885, bd. IV, 290 og 294.

²²⁾ Fasc. 109 II, »Krig og Fred«, læg. 5.

at gøre sig klart, at Grundtvigs »opdagelse« af trosbekendelsen som menighedens fortolkningsregel som rod har den lutherske tanke om Helligånden som ordets guddommelige tolk og vejleder. Det skinner frem i »Kirkens Gienmæle«²³⁾, men tydeligst dog i en prædiken, 13. s. e. trin. d. ²³/₈ 1825, netop på den tid, han arbejdede med Gennemløbet:

»Ved Pauli Breve er det derfor ret øiensynligt, hvad der i øvrigt giælder om hele Skriften, at uden Christelig Tro og den Hellig-Aands Oplysning, er de aldeles uforstaaelige. . . Heraf, christne Venner! skal vi da lære, at det første Skridt til at forstaae den hellige Skrift er at blive en troende Christen i Aand og Sandhed, og at hvem der ikke fører Troen og den Hellig-Aand med sig til Skriften, kan umuelig finde dem der, men finder kun idel Mørke og Daarskab«. Derfor kan de vantrø ikke begribe skriften; den kan »umuelig forstaaes ret, uden af den christelige Menighed, som haver Tro og Aand, den Hellig-Aand tilfælles med os«²⁴⁾

Men som sagt dukker det op allerede om foråret. St. Bededag hedder det:

». . . uden Troe kan vi umuelig finde Herren, som kun er hvor han troende paakaldes, thi som Han selv have sagt, hvis ogsaa kun To eller Tre ere forsamlede i Hans Navn, der vil Han selv være midt iblandt«. Hvor man ikke samles, så Han er »Alt i Menigheden«, der er han ikke og kendes han ikke, og »hvorledes skulle vi da kiende Hans Billede og Lignelse i Skriften«²⁵⁾.

Uden for menigheden er skriften uforståelig. Derfor siger han også Kr. Himmelfartsdag, at bibelen kan »vi og vore Børn . . . saa at sige beholde for os selv, og lytte til som Børn, ja som Guds Børn, der kiende Faderens Røst«. Fjenderne har ingen ret over den²⁶⁾.

Denne tanke ligger selvfølgelig ikke fjern for nogen luthersk teolog; alligevel er der grund til at tro, at Grundtvig i dette stykke ikke var upåvirket af den nye lutherske strømning, som mænd som *Steffens* og *Rudelbach* er repræsentanter for. Steffens havde i sit skrift fra 1823 »Om den falske Theologi og den sande Troe« været inde på faren ved det exegetiske pavedømme, theologerne udøvede, og havde fremhævet troen som theologiens overordnede princip²⁷⁾. Rudelbach betonedede det samme i sin fortale til »Theologisk Maanedsskrift«: ». . . først naar al Kundskab og Viden bøier sig under Guds Ords Aabenbaring . . . kunne vi vente, at en christelig Theologi atter

²³⁾ F. ex. i ordene: ». . . men ingen Fortolknings-Regel, uden den, at Skriften skal forstaaes efter Troes-Bekindelsen, kan ikke forstaaes uden af Troende, med den Hellig-Aand« . . . har kirkens vidnesbyrd. US IV, 419.

²⁴⁾ Fasc. 18.

²⁵⁾ Sst.

²⁶⁾ Sst.

²⁷⁾ Dansk oversættelse, K. 1825, 150 ff.

kan danne sig²⁸⁾. Og — som en konsekvens heraf — understregede Rudelbach hyppigt den tese, at ret skriftfortolkning kun kan drives af den troende. Det hedder i hans doktordisputats fra 1824:

»Secundum Scripturæ S. doctrinam duplex regnum datur, naturæ et gratiæ. In illud per corporalem generationem, in hoc per regenerationem, Spiritus ope effectam, intramus (Jo. 3, 3—7). Regeneratio vero factum interioris hominis est, quod carnalis intelligentia non comprehendit; non enim animalis homa intelligit quæ sunt Spiritus Dei (1. Cor. 2.14). Intra hunc autem vitæ orbem, qui regeneratione effecta panditur, omnes salutis a Deo præscripti ordinis revelatæ veritates comprehenduntur, quippe quas solus regeneratus homo sapit organoque fidei apprehendit²⁹⁾.

På samme grundlag kritiserede han Hornemanns exegese i »Theologisk Maanedsskrift«, fordi den tilsidesatte ikke blot reformatorenes grammatisk-historiske princip, men også den ufravigelige regel, at »Intet Menneske . . . forstaaer en Tøddel i Skriften, uden den, som haver Guds Aand³⁰⁾. Og derfor kunne han også — på missionselskabets sommermøde i juni 1825 — ligefrem sige, at det er menigheden, som må udlægge bibelen.

»Ja betænke vi rettelig med aandig Hu og Længsel, som det sømmer sig for os som Christne, som Guds Børn, hvorledes Ordet i den Tid, hvorom vi tale, med Flid blev skjult, og, havde det været muligt, var blevet aldeles begravet af Lærerne selv i Christi Menighed, *der skulde udlægge det*, da maae vi vel med dyb og inderlig Sorg bekjende . . . .³¹⁾

Disse citater viser, hvilket syn på bibelfortolkning, Grundtvig mødte hos den mand, han kom i så nært samarbejde med i foråret 1825. I sin programerklæring for Theologisk Maanedsskrift opstillede Rudelbach følgende krav til en kristelig teologi: 1. at den støtter sig på åbenbaringen, 2. at dens organer er betingede af det liv, der lever i den selv og 3. at den som sit første princip har troen³²⁾. Implicit lå heri, at kirke og teologi ikke må adskilles, og at der er grænser for, hvor vidt teologien kan boltre sig, hvis den vil være kristelig. Det var netop et af de synspunkter, Grundtvig så stærkt gjorde gældende i »Kirkens Gienmæle«.

²⁸⁾ I, 7 f.

²⁹⁾ De Symbolis ac Typis Scripturæ Sacræ, Havnæ 1824, 32.

³⁰⁾ Theologisk Maanedsskrift II, 152.

³¹⁾ Prædikenen blev først trykt i »Femte Aarsberetning fra det Danske Missions-Selskab«, K. 1826, 59.

³²⁾ T. M. I, 8.

3. Kristi kirke.

Det bærende og det centrale i den »mageløse opdagelse« er imidlertid Grundtvigs nye opfattelse af kirken som den levende kæde af troende og bekendende, kirken som corpus Christi, kirken som Guds-folket samlet om sakramenterne. Indtil 1825 havde han brugt ordet »kirke« om gejstligheden og »menighed« om lægfolket; nu dukker begrebet »Kristi kirke« op³⁴). Det nye kirkesyn er en realitet, inden den egentlige opdagelse. Det kan bl. a. ses af et af forarbejderne til hans »Forsvarsskrift for Christendommen«, formodentlig skrevet juni eller juli 1825; han nævner nemlig her *ikke* trosbekendelsen:

Har jeg derfor, det være af Mangel på Kiærlighed eller Klarhed ... talt, som om Kirken *kun* var i Bibelen, som om det ikke var Aanden, men Bogstaven der gjorde os til *Christne*, da være det herved høitidelig tilbagekaldt, som en Overilelse. ... (Jeg) glemde vist nok tit, at jeg skyldte Kirken den Aand, jeg i *Daaben* annammede, og som gjorde Ordet levende i mig og for mig, og skyldte Kirken det Hjerte-Baand, der i Nadveren forenede mig med Herrens Legeme, som er Hans Menighed«³⁴)

Det nye kirkesyn har naturligvis mange rødder, bl. a. kirkefædrestudiet. Dog er det også her muligt at finde paralleller hos Rudelbach. I de forholdsvis få prædikener og artikler, vi har af hans hånd fra efteråret 1824 og foråret 1825 træder der en kirketanke frem, som ligger på linie med Grundtvigs. I sin *dimisprædiken* fra efteråret 1824 kommer han således ind på lignelsen om kirken som bruden og Kristus som brudgommen. Kirken er »de Troendes Forsamling i Faderens og Sønnens Navn, Christi Kirke«, — den kirke, som er bygget »paa den evige Grund, den korsfæstede og opstandne Kristus«. Med denne kirke har Kristus trolovet sig, og foreningen mellem de to er nadverens sakramente³⁵).

»Christi Kirke, her den stridende og hisset den seirende, her Indbydelsen og hisset Nydelsen, her Forjættelsen og hisset Opfyldelsen. Saa kan intet da skille mig fra min Herres Kjerlighed, ei Angst og Nød, ei Kors og Død, thi han har jo selv kaldet mig, kaldet mig her til et Hisset! Ja visselig, kjere Sjæl, intet og ingen kan skille os fra vor Frelser; thi, lad ogsaa kun to være sammen i hans Navn, saa er han jo midt imellem os ved sin Almagt Aand; og troer du, at nogen kan rive en eneste af hans Haand, som Faderen har givet ham? Det er jo de stærkeste Baand, hvormed han usynlig drager Sjelen i Kjerlighed til sig, naar han bespiser dem med sit eget dyrebare Legeme og Blod, og udgyder over dem sin Aand. ... See! dette Samfund er Guds Rige paa Jorden«³⁶).

³⁴) Fasc. 97, VIII.

³⁵) H. Høirup a. s. 320.

³⁶) Det store Naademaaltid, K. 1824, 12—13.

³⁶) a. s. 15.

Endnu tydeligere kommer Rudelbachs kirkesyn frem i den tidligere nævnte tale ved missionselskabets sommermøde, — en tale som har en del lighed med Grundtvigs prædiken d. 31. juli, hvor jo netop »opdagelsen« proklameredes. Han begynder med nogle overvejelser over »Christi Kirkes Skiebne og Vilkaar her paa Jorden« og skildrer rationalismens mørke tid. Men natten er nu ved at være til ende. Gud siger med profeten: Trøster, trøster mit folk ... (Es. 40, som også Grundtvig citerer i sin prædiken). Ordet er atter genfødt blandt Christenfolket. (Muligvis tænker R. her på den begyndende vækkelse i København). Evangeliet skal forkyndes, også til hele verden. Missionsbefalingen lød allerede i GT, i profeternes tale om Herrens komme, men endnu stærkere i NT. Indtil jorden forgår, skal den høres i »Chrsti Kirke«, — og med kirken »vil Han leve, voxe og stride, indtil omsider den stridende Kirke forvandler sig til en triumferende«. Også missionens *forjættelse* lød allerede i GT, nemlig i den lignelsestale om sakramenterne, man der finder. Dog blev »Kirken Trøst i det G. T., hvorved Guds Folk i Livets Ørken oprettholdtes, først i N. T. til den rette Livsens Kilde«. Der blev Herren selv »Himlens Brød for de Hungrige (og) Livets Vand for de tørstige, og Kirken, hvori Hans Lære prædiktes, er Hans Legeme«.

»Saa have vi da allerede her i denne christelige Forestilling om Kirken som Christi Legeme, en sikker og ubedragelig Forjættelse om Velsignelsen, der hviler paa det Arbeide, som haver Hans egen Befaling: Evangeliets Forkyndelse til alle Jordens Slægter. Thi Arbeiderne ere jo Lemmer af hans Legeme, som opfylder alt i alle. Og saa vist som den var en Daare, der vilde løse Syvstjernens himmelske Baand, saa vist er den en syvfold formastelig Daare, der vilde tænke paa at nedbryde Christi Legeme. Nei før skulde Jordens Grundvolde opløses og Himlens Buer sammenstyrte, før den mindste Deel af dette Legeme, som Herren med al sin Guddomsfyldte haver omklædet sig, kunde brydes eller lide nogen Meen«³⁷⁾.

Kristus er forenet med kirken alle dage, han »selv vil vidne i sin Kirke, saalænge der er Bekjendere, som paakalde Hans Navn«; han selv skal bryde Brødet i menigheden. Som han var med sin menighed for atten hundrede år siden, er han det idag³⁸⁾.

Rudelbach udtrykker sig ofte dunkelt og mystisk, også om kirken. Alligevel ses det gennem disse referater tydeligt, at hans kirkebegreb var stærkt præget af reformatorenes og i afgjort strid med samtidens. Det var således stærkt sakramentalt. Meget hyppigt omtaler han således 1. Kor. 10 i forbindelse med den tanke, at Kristi

³⁷⁾ a. s. årsberetning 56—74.

³⁸⁾ a. s. 75—77.

kirke og sakramenterne fandtes allerede lignelsesvis i GT³⁹), og det er i den forbindelse interessant at notere sig, at det netop var den tekst, Grundtvig prædikede over d. 31. juli 1825:⁴⁰)

Klarest kan Rudelbachs kirkebegreb vel udtrykkes gennem det Luther-citat, han bringer i en kommentar til Leo XII's afladsbulle i 1825:

»Dem ville vi erkjende og ære som Christi rette Brud, der blive ved Hans rene Ord og ingen anden Trøst have for deres Hjerter, uden denne Frelser, som de i Daaben have annammet og bekjendt, og taget Sakramentet derpaa; disse ere den rette Kirke, som ei alene er bundet til eet Sted, som under Paven, men hvor de og monne være i den vide Verden. Efter det udvortes Væsen kunne de være hist og her adspredte, men i dette Stykke komme de sammen, som det hedder: jeg troer paa Gud Fader den Almægtige, og paa Jesum Christum, vor Herre osv. Legemlig ere de skildte fra hinanden, men i Christo forsamlede og forenede. See, det hedder den rette *katholske, almindelige, christelige Kirke*«⁴¹)

Det er ganske pudsigt, at dette citat, som temmelig præcist udtrykker *det kirkebegreb, som kom frem i den »mageløse opdagelse«* stod i Grundtvigs eget organ, »*Theologisk Maanedsskrift*«, i maj 1825.

4. Den apostolske trosbekendelse.

Den afgørende forskel mellem de unge teologers symbol-interesse og Grundtvigs »opdagelse« er imidlertid dennes fremhævelse af Apostolikum som den bekendelse, alle kristne til alle tider, i alle stillinger o. s. v. har haft. Længe havde han været klar over, at man ad historiens vej måtte vise, hvad der var sand kristendom. Spørgsmålet er imidlertid, om det ikke også var synspunkter i samtidig teologi, som hjalp Grundtvig her. Han har selv givet et fingerpeg herom i en anmeldelse af den tyske teolog Neanders skrift »Antignostikus«. Mit syn på Apostolikum, siger Grundtvig, er kirkens oprindelige grund-sætning, »der til en Tid gik i Forglemmelse, men er blandt Andet af de Berlinske Theologer, *Marheinicke* og *Neander*, opfrisket i Tyskland, før jeg stræbde at gøre den gjældende i Danmark« (fremh. af mig)⁴²).

Hentydningen til *Marheinicke* må gælde »Das System des Katholicismus« (1810). I første bind redegør han bl. a. for Apostolikums brug i oldkirken:

³⁹) Se hans disputats (note 29) p. 27, dimisprædikenen p. 8, fortalen til T. M. I, 5.

⁴⁰) U. S. IV, 386 ff.

⁴³) T. M. I, 164.

⁴²) T. M. III (Dec. 1825), 274.

»Eins der wichtigsten Denkmale nicht nur der Sorgfalt, die reine Lehre gegen die Anmassungen der Ketzler zu schützen und die ächten Anhänger des Christenthums von allen falschen zu unterscheiden, sondern auch eigener dogmatischer Darstellung ist jenes uralte Symbolum, welches ... dem Jahrhundert später entstandenen sogenannten apostolischen Symbolum zu Grunde gelegt ist: ein Aufsatz von wirklich symbolisch verbindender Autorität in der ältesten Kirche«⁴³⁾

Det skildres derefter, hvorledes trosbekendelsen var grænsen for den theologiske tænknings frihed.

»Gleichwie man nun diese Glaubensregel allen Sectieren entgegengesetzten zur Absonderung, so war auch das Bekenntniss dazu den Katholikern ein zuverlässiges Zeichen der Katholicität: denn so liberal man auch dazumal noch an einander die verschiedensten Lehren duldete, so durfte doch keine der Glaubensregel widersprechen«⁴⁴⁾.

I afsnittet om tradition og skrift i bd. II vender Marheinicke atter tilbage til symbolet. Når kirkefædrene anvendte traditionen mod kætterne, så var det ikke ud fra den forudsætning, at traditionen sagde andet end skriften, men fordi heretikerne misbrugte skriften. Kirkefædrene var så overbevist om disse overensstemmelser, at de mente skriften i og for sig godt havde kunnet undværes!

»Denn welches war denn der Inhalt ihrer Tradition, auf welche sie so sicher baueten gegen jene Sectirer, auf die sich alle Lobsprüche beziehen, die sie der Tradition beilegten? Kein anderer, als welchen wir jetzt noch finden in dem sogenannten apostolischen Symbolum, welches sie wörtlich voranstellen in ihren Disputationen gegen die Häretiker, und welches nichts anders enthält, als einen gedrängten Inbegriff der reinen und in der heil. Schrift enthaltenen Lehre. Jene Häretiker zerrütten die heil. Schrift, sie nahmen einige Bücher gar nicht an, andere nur zum Theil, sie beschuldigten die heil. Schrift zu vielfältigen Sinnes und der Unzulänglichkeit, und legten sie falsch aus; daher schloss Tertullian sie gänzlich aus von der heil. Schrift, als gar nicht befugt, sich darauf zu berufen, und eignete den ausschliesslichen Besitz und das rechte Verständniss des Wahren Sinnes derselben ausschliesslich der katolischen Kirche zu, und dieses alles verstand er unter jener Tradition, deren Schatz er in dem apostolischen Symbolum findet«⁴⁵⁾.

Neanders syn har Grundtvig mødt i skriftet »Antignosticus«, som udkom i foråret 1825⁴⁷⁾. I sin omtalte anmeldelse fremhæver Grundtvig som skriftets hovedpåstand, at bibelen må fortolkes efter be-

⁴³⁾ P. Marheinicke: »Das System des Katholicismus in seiner symbolischen Entwicklung«, Heidelberg 1810, p. 64 ff.

⁴⁴⁾ Sst.

⁴⁵⁾ a. s. II, 1810, p. 197 ff.

⁴⁷⁾ August Neander: »Antignostikus. Geist des Tertullianus und Einleitung in dessen Schriften«. Berlin 1825.

kendelsen, og »denne Paastand er, som vel alle Læserne veed, nu ogsaa min« (!) (fremh. af mig). Han refererer derpå Neanders udvikling af, hvorledes »das lebendige Wort früher, als der Buchstabe der Schrift, Erkenntnisquelle des Christenthums seyn musste«; skrifterne blev kun til for at befæste den tro, menighederne allerede havde. Iøvrigt var man, siger Neander (som Marheinicke) aldeles overbevist om, at skriften og den levende tradition i det væsentlige stemte overens. Kun da gnostikerne »durch eine sehr willkürliche Critik und sehr willkürliche hermeneutische Grundsätze« forfalskede skriften, greb man til »das historische Argument« (!)

Man stellte ihnen die übereinstimmende Ueberlieferung aller Gemeinden und besonders jener von apostolischer Stiftung ausgegangenen Gemeinden entgegen. Diese Beweisführung hatte schon Irenäus angewandt. Tertullian bildete sie noch mehr aus, ... indem er ihnen nachwies, dass sie gar nicht befugt waren, als Stifter einen neuen Christenthums im Gegensatz gegen die Uebereinstimmung der ganzen von apostolischer Stiftung herstammenden Kirche aufzutreten⁴⁸⁾.

Grundtvig refererer imidlertid ikke, hvad Neander også påpeger, og hvad han formodentlig også har læst, at 1) at Tertullians »trosregel« i sit indhold er identisk med og grundlaget for symbolum apostolicum⁴⁹⁾ — 2) at teologien efter Tertullians mening har fuld frihed, sålænge den holder sig på trosregelens grund (»Wenn du nur diese Glaubensregel fest hältst, magst du so viel du willst suchen und forschen«) og 3) at man i kampen mod kætterne — iflg. Tertullian — må bruge traditionen (trosbekendelsen), netop fordi man på grund af de forskellige hermeneutiske og kritiske principper ingen vegne kommer med skriftbeviser og ved sådanne debatter kun forvirrer lægfolket!⁵⁰⁾ Nøjagtig Grundtvigs syn i »Kirkens Gienmæle«!⁵¹⁾ At den ældste kirkes brug af apostolicum i kampen mod kætterne har været forbillede for Grundtvig, er indlysende for enhver, der er kendt med »Kirkens Gienmæle«. Det, som var kirkefædrenes problem, var jo også Grundtvigs: at rationalisternes bibelfortolkning og bibelkritik gjorde det umuligt at anvende skriftbeviset. I Gienmælet siger Grundtvig rent ud, at hvad han her gør, er, hvad den ældste kirke gjorde, og han overlader gerne modstanderne »det pralende Navn, ligesom Kirke-Fædrene, uden at forpligte sig til Dumhed, overlod

⁴⁸⁾ a. s. 309 ff. (Theol. Maanedsskr. III, 271 ff.).

⁴⁹⁾ a. s. 302 note. — Det er altså ikke rigtigt, når Rønning (N. F. S. Grundtvig III, 1, 93) hævder, at Neander ikke vidste dette.

⁵⁰⁾ a. s. 325 og 326.

⁵¹⁾ U. S. IV, 419 ff.

deres Modstandere Navn af *Gnostiker!*⁵²⁾ Som den ældste kirke, slår han også på traditionen. Det hedder i et efterladt Manuskript fra tiden omkr. »opdagelsen«:

»... men nu, da næsten alle vore Skriftkloge paastaae, at hverken er den Augsburgske Bekiendelse ægte bibelsk, heller ikke er Bibel-Ordet paalideligt ... da vore Skriftkloge saaledes er vendt tilbage til *Pavedømmet*, saa nødes vi til, forsaavidt at blive *Catholske*, at vi trodse paa den almindelige christelige Kirkes Vidnesbyrd⁵³⁾).

At Grundtvig også som de to tyskere betoner, at skriften kun er stilet til den allerede troende menighed for at bestyrke den, og at teologien har frihed, sålænge den bygger på bekendelsen, turde være unødvendigt at citere⁵⁴⁾. Det er jo væsentlige elementer i »opdagelsen«.

Det kan ikke bevises, at Grundtvig har læst Marheinicke og Neanders skrifter inden opdagelsen, og den mulighed foreligger, at han først har studeret disse teologer i sensommeren eller tidligt på efteråret 1825. På den anden side tyder Grundtvigs ovenfor citerede omtale af dem, såvelsom den påfaldende lighed mellem deres skildring af kirkefædrenes anvendelse af apostolicum og Grundtvigs brug deraf f. ex. i »Kirkens Gienmæle« på det modsatte. Igen må vi her pege på Rudelbachs mulige betydning. Vi ved, at han netop fra december 1824 til maj 1825 forelæste over de symbolske bøgers, altså også apostolikums oprindelse. Han havde under sit ophold i Berlin lært Marheinicke at kende, og i breve drøftede han senere netop spørgsmålet om trosbekendelsens historie med ham⁵⁵⁾. Det må anses for temmelig usandsynligt, at en så velbevandret teolog som Rudelbach ikke har brugt og refereret Marheinicke's bog, et virkeligt banebrydende værk i symbolikkens historie i sine forelæsninger. Vi ser da også, at han i 1827 — da Martensen var blevet student — anbefalede ham at studere netop denne bog⁵⁶⁾. — Også Neander havde Rudelbach lært at kende personligt i Berlin og var utvivlsomt som venen Holm påvirket af ham⁵⁷⁾. Han har sikkert derfor også fået Neanders »Antignostikus«, straks den udkom. Af de efterladte Grundtvig-manuskripter fremgår, at Grundtvig har afbrudt sit arbejde med anmeld-

⁵²⁾ Sst.

⁵³⁾ Fasc. 97 V a. Cf. forandringen fra Theologisk Maanedsskrift I, 110 ff.: Traditionen er »høist forskiellig og selvmodsigende«!

⁵⁴⁾ U. S. IV, 418 og 399.

⁵⁵⁾ Koncept til Marheinicke $\frac{6}{4}$ 1828, Add. 1093 II, KB.

⁵⁶⁾ *H. Martensen*: Af mit Levnet, K. 1882, 28.

⁵⁷⁾ *Torben Krogh*: A. G. Rudelbachs udenlandsrejse 1823—24, Kirkehist. Saml. 612 f.

delsen af Neanders skrift, og at det første forarbejde godt kan stamme fra tiden før »opdagelsen«⁵⁸).

*

Det kan måske forekomme overraskende, at netop Rudelbachs mulige betydning for Grundtvigs nye syn er blevet så stærkt fremhævet her. Sædvanligvis nævnes han jo i Grundtvig-litteraturen som en, der ikke kunne følge Grundtvig på dette punkt. Det står imidlertid fast, at Rudelbach både før og efter »Kirkens Gienmæle« stærkt fremhævede symbolernes betydning. Han kunne også i en vis forstand følge Grundtvig i at sætte Apostolikum over de andre.

I hans kampskrift mod Mynster hedder det:

Spørgsmålet er nu, »om Christendom efter Skriften og Menighedens Bekjendelse, som er indeholdt i det Apostoliske fremfor alt, dernæst i det Nicænske og Athanasianske Symbolum og høitidelig gjentaget ved den Augsburgske Confession, skal prædikens og læres efter Loven ... eller ikke.« — (Og i en note hedder det »Den Augsburgske Confession er med Hensyn paa de ældre orthodoxe Symboler, ligesom disse alle, i Forhold til det Apostoliske, i egentligste Forstand en repetita confessio«⁵⁹).

Derimod kunne han ikke billige det sidste og afgørende skridt henimod »opdagelsen« og det egentlig »mageløse« i den, hvorved Grundtvig (som han selv siger) foretog sin »videnskabelige Apostase fra den theologiske Skoles Taktik«⁶⁰): at sætte Apostolikum over skriften og tidligere end skriften. *Rudelbach følte sig ikke overbevist af argumentet med modsigelsens grundsætning, men søgte det historiske bevis.* Derfor gav han sig i lag med undersøgelser over apostolikums oprindelse og håbede at kunne disputere i Tyskland derpå⁶¹). Om han opgav sit forehavende eller kom til et negativt resultat, vides ikke, men da han efter opholdet i Tyskland atter slog sig ned i Danmark, blev han en lidenskabelig modstander af den grundtvigske retning.

Grundtvigs »opdagelse« var i en vis forstand »mageløs« og genial, men den var dog næppe uden sammenhæng med den theologi og de kirkepolitiske tanker, som kom til udtryk i hans nærmeste omgangskreds netop foråret 1825.

⁵⁸) Kai Thaning har i omtalte registrant over Grundtvig-arkivet i sin kommentar til fasc. 116, VIII gjort opmærksom herpå og på muligheden af Neanders indflydelse.

⁵⁹) *I da Costa*: Aandeligt Feldtraab i Kirkens Trængselsdage, ved A. G. Rudelbach, K. 1825. Fortalen.

⁶⁰) Theologisk Maanedsskrift XIII, 187.

⁶¹) Fremgår af en udlat. koncept til *Menken* i Bremen, utvivlsomt fra 1827. Rudelbach fortæller her om sin plan i slutningen. Cf. også Grundtvigs omtale i udkast til efterskrift for T. M., fasc. 117, 12 v 2.